

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2

ЛАКУНАРНІСТЬ У СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗДАХ

(на матеріалі німецької галузевої лексики у сфері державного управління)

Богумила Лесечко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, 79000
e-mail: lesboh@ukr.net*

Розглянуто німецьке словотвірне гніздо терміну “*Amt*”, що входить до базового термінологічного фонду субмови державного управління, крізь призму теорії лакунарності. Проведено порівняльні дослідження лакун у словотвірних гніздах української та німецької мов, здійснено класифікацію виявлених лакун.

Ключові слова: лакуна, лакунарність, словотвірні гнізда, базовий термінологічний фонд, галузева лексика.

У сучасному світі серйозні дослідження часто проводяться на стику різних наук; ідеї, підходи, терміни однієї науки запозичуються, переймаються іншими науками, як це було, наприклад, із терміном та поняттям “парадигма”, яке із сфери лінгвістики успішно мігрувало в низку інших наук. Міждисциплінарні дослідження стають дедалі актуальнішими. Зокрема, в лінгвістику в результаті міждисциплінарних досліджень потрапляє поняття лакунарності, яким оперують різні науки: філософія, математика, психологія тощо. Т. О. Анохіна [2, с. 12] підкреслює, що категорія лакунарності є універсальною категорією, яку характеризує системність, багатовекторність, політермінологічність. Г. А. Антипов [3, с. 97] зазначає, що лакуни в широкому розумінні можуть бути як мовні (лексичні, граматичні, стилістичні), так і культурологічні (етнографічні, психологічні, кінетичні тощо).

Мета цього дослідження – розглянути словотвірне гніздо “*Amt*” крізь призму теорії лакунарності, а конкретне завдання – виявити лакуни в німецькому словотвірному гнізді “*Amt*”, класифікувати їх, зробити порівняльні дослідження на матеріалі української та німецької мов.

Порівнюючи культурні ареали, історичні умови формування відповідних націй, слід відзначити асиметричність у порівнюваних системах. Крайнім ступенем такої асиметрії є лакунарність, тобто вагома відсутність певних ознак та одиниць у одній із порівнюваних систем.

Розрізняють інтракультурні (інтрамовні) та інтеркультурні (інтермовні) лакуни. Вони можуть співвідноситися із внутрішньомовними та міжмовними прогалинами і “... усвідомлюватися реципієнтом як щось дивне, що вимагає інтерпретації (експліцитні лакуни), або ж залишатися для нього в “зоні нечутливості” (імпліцитні лакуни) [2, с. 12].

На думку Т. О. Анохіної [2, с. 13] перспективними є лексикографічні зіставлення словникових гнізд, які дозволяють виявити міжмовні лакуни та їхні кореляти та ідентифікувати відмінне семантичне наповнення лакунарних понять у різних мовах.

Варто зауважити, що до одиниць, які увійшли у гнізда, відносимо не тільки похідні, але й складні слова, хоча це питання не має однозначного рішення. Окремі дослідники не схильні розглядати композити в рамках гнізда, оскільки вони відносяться до кількох твірних основ [1, с. 78; 7, с. 5]. Однак, вважаємо, що немає підстав відмовити складним словам у статусі одиниць, що увійшли в гніздо. В іншому випадку не може бути й мови про вивчення словотвірного потенціалу тієї чи іншої одиниці, тим більше в таких мовах як, наприклад, німецькій, де цей спосіб словотвору домінує над іншими. Факт приналежності однієї і тієї ж одиниці до двох гнізд і є одним із “містків”, що об’єднують всі гнізда певної субмови в одне велике ціле.

Є. Л. Гінзбург [5, с. 179] вважає, що будь-який складний іменник входить щонайменше у три різних гнізда і наводить приклад російського “хлебопек” та “хлебопекарня”, які входять у три гнізда: 1) *хлеб*; 2) *печь*; 3) *хлебопечение*. Отже, зауважує Є. Л. Гінзбург, одне й те ж слово належить до кількох словотвірних гнізд, з кожним з яких воно пов’язане різними ступенями похідності.

Вважаємо також, що у словотвірні гнізда галузевої лексичної системи слід включати й термінологічні словосполучення, оскільки вони “мотивовані тим же ж вихідним словом” [11, с. 46] і, як і складні слова, є результатом словотвірного / номінативного потенціалу базової лексичної одиниці.

При такому трактуванні словотвірного гнізда можна глибше проникнути у словотвірну, номінативну, а також лексико-семантичну системи. Під таким кутом зору рамки вивчення системності лексики розсуваються, вводять дослідника у всеохоплюючий, взаємообумовлений зв’язок між лексичними одиницями тієї чи іншої субмови, терміносистеми, загальноживаної мови.

Матеріалом пропонованого дослідження стало словникове гніздо *Amt* у німецькій мові. Термін *Amt* належить до базового термінологічного фонду субмови державного управління та місцевого самоврядування. *Amt*, що походить із кельтського *ambacti* – “*ті, що крутяться біля володаря*” – дало в західноготській мові **ambahti* – “*служба*”, звідки й романське **ambaisa* – “*доручення*”, пор. також італ. *ambasciata*, франц. *ambassade* [12]. У процесі розвитку суспільства та мови слово утворило в німецькому мовному просторі ціле гніздо (понад 250 лексичних одиниць). Кількісний склад лексичних одиниць, утворених на базі терміна “*Amt*”, свідчить про його приналежність до того фонду субмови державного управління, який створює “...базу для утворення нових слів, тобто є головною стійкою матеріальною і структурною основою збагачення та розвитку словникового складу...” [4, с. 48].

У цьому дослідженні зроблено спробу виявити інтрамовні та інтермовні лакуни. В українській мові лакунарність спостерігається вже на рівні відсутності відповідного українського слова з тією ж емкістю значень, що має німецьке *Amt*: (1) *посада*, (2) *служба*, (3) *перебування на службі*, (4) *відомство*, (5) *управлінський округ*, (6) *завдання, обов’язок*, (7) *чітко окреслений вид діяльності*, (8) *співане Богослужіння у храмі* (рис. 1).

Німецьке гніздове слово *Amt* не має аналогічного відповідника в українській мові. Якщо лакуну позначити знаком \emptyset , то схематично гніздо-відповідник в українській мові матиме вигляд, представлений на рис. 2.

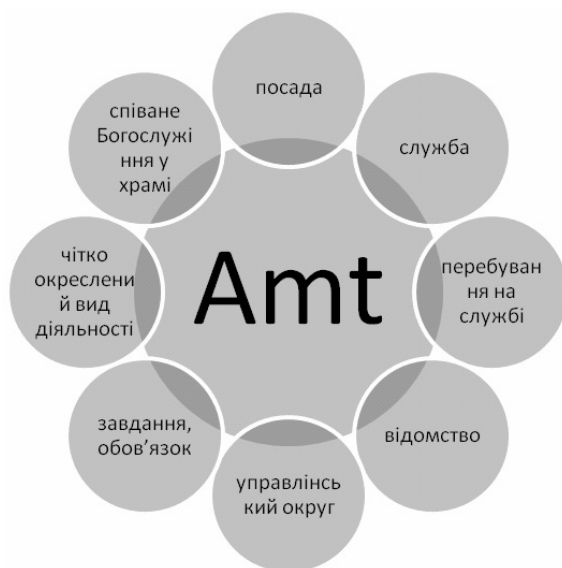

Рис. 1. Ємкість значень німецького гніздового слова “Amt”

В українській мові лакунарність спостерігається вже в самій “серцевині” гнізда, хоча сам концепт в українському мовному просторі представлений. Якщо наявність концепту позначити знаком +, то на концептуальному рівні німецький відповідник концепту матиме відмінний від гніздового слова вигляд (рис. 3).

Щодо словесного наповнення концепту, то в українській мові ємкому гніздовому “Amt” відповідають окремі розрізнені лексичні одиниці (рис. 4), деякі з яких утворюють свої гнізда, пор. *служба*: *службовий*, *службове становище*, *відслужити*, *заслужити*, *державна служба* тощо.

Отже, вже на номінативному рівні зустрічаємо лакуни, що свідчать про “переповненість або недостатність досвіду однієї лінгвокультурної спільноти відносно іншої” [6, с. 41] або ж автономний розвиток окремих системних утворень, асиметричність у порівнюваних системах. Крайнім ступенем такої асиметрії є лакунарність, тобто вагома відсутність певних ознак та одиниць у одній із порівнюваних систем. Безеквівалентна одиниця є показником наявності деякого унікального національного концепту у свідомості народу, максимально допустимого ступеня національно-культурної маркованості [9, с. 75–76; 10, с. 281]. Зокрема, лакунарність в українській мові маркує своєрідний, відірваний місяцями від європейського контексту, шлях формування української державності.

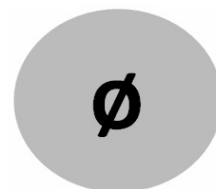

Рис. 2. Схематичне зображення українського відповідника німецького гніздового слова “Amt”

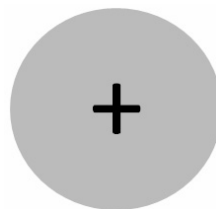
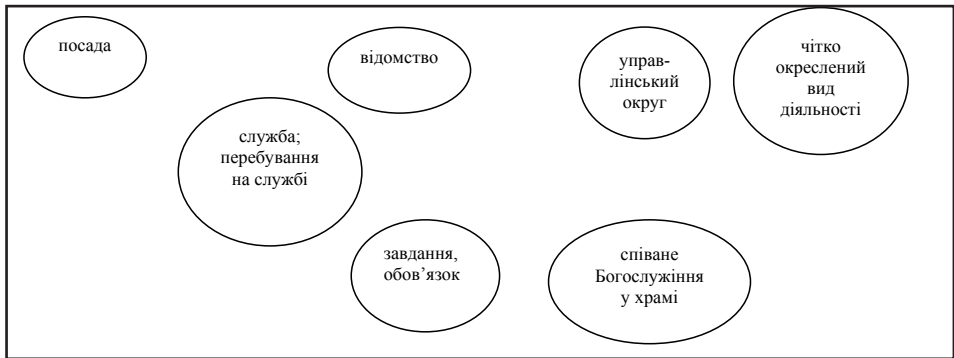

Рис. 3. Схематичне зображення українського відповідника концепту німецького “Amt”

Рис. 4. Українські відповідники до німецького “*Amt*”

Порівнюючи українську та німецьку мови, спостерігаємо не лише мовні лакуни, але й денотатні лакуни. Наприклад, в українській мові спостерігається лакунарність лексичних одиниць з компонентом *Bund* “федерація”, оскільки ця сема не є релевантною в українському мовному просторі, що зумовлено державним устроєм України. Тому відсутність гніздових слів з цим компонентом свідчить про екстралінгвістично зумовлену, а не мовну лакунарність. У таких випадках деякі вчені оперують терміном ілогізм, а не лакунарність [2, с. 12].

Лакунарність спостерігається на рівні порівняння німецької та української мов і на рівні кожної з мов, пор. нім. *Umweltbundesamt* – “федеральне відомство охорони довкілля”. У складному німецькому слові спостерігається лакуна до слова “охорона”. Подібні лакуни зустрічаються і в інших складних словах, наприклад, *Bundesgesundheitsamt* – “федеральне відомство охорони здоров’я”, де знову ж виступає лакуна до слова “охорона”. В окремих випадках лакунарність виявляється при зіставленні з іншомовним словом, наприклад, *Bauordnungsamt* – “відділ з питань будівництва”, де в українській мові спостерігається лакуна до німецького слова “-ordnung”; або ж *Bauhofamt* – “відділ організації утримання та нагляду за комунальним майном”, де *Bauhof* має значення: 1) підприємство з капітального ремонту будівель, 2) будівельний майданчик. У складному слові *Bauhofamt* спостерігаються лакуни до “підприємство, капітальний ремонт, будівельний майданчик”. Отже, ціле не включає всіх елементів, тут має місце як усічення вихідних сем, зумовлене тенденцією до економії мовних засобів, так і поява нових сем: “організація, утримання, нагляд, комунальне майно”. Розглядаючи подібні явища з позицій системного підходу, спостерігаємо емерджентність. Адже сутністю внутрішньої цілісності системи є те, що властивості системи не є тільки сумою властивостей її складових частин. Система є дещо більше, система в цілому наділена такими властивостями, яких нема в жодній з її частин, взятих окремо. При об’єднанні частин в ціле виникає дещо якісно нове, таке, чого не було і не могло бути без цього об’єднання [8, с. 161].

Словникова розгалуженість мови (тобто наявність / відсутність лакун у тій або іншій мові) є показником інтересів, що притаманні носіям різних культур. Лакуни корелюють зі створенням нових концептуальних одиниць, що є стратегічно важливими для представників однієї культури та виявляються надлишковими або непотрібними для іншої. Із потребою у вербалізації нелексикалізований концепт отримує тенденцію до делакунізації (створення нової мовної одиниці). Перед тим як закріпитися в мові однослівно, лакуни компенсуються

дволексемними, трилексемними або мультілексемними тлумаченнями [2, с. 11]. Наприклад, у слові *Beförderungsamts* – “*посада, що передбачає просування по службі*” – спостерігаємо класичну перекладну лакуну в українській мові, де у зв’язку з відсутністю еквівалентної лексичної одиниці, але наявністю концепта відбувається мультілексемне тлумачення, яке з розвитком української державності та відповідно до принципу економії мовних засобів вимагатиме, очевидно, заміни подібних мультілексемних тлумачень. Однак слід зауважити, що створення нових лексичних одиниць є тривалим мовним процесом, на реалізацію якого іноді потрібні десятки років.

Порівняльні дослідження гніздових слів у німецькій та українській мовах показали, що поряд із лакунами та ілогізмами зустрічається і безлакунарність, наприклад, *Bauaufsichtsamts* – “*орган будівельного нагляду*”.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що не завжди можна знайти аналогічне словотвірне гніздо в іншій мові, хоча споріднені концепти і трапляються, однак їм можуть відповідати розрізнені мовні одиниці, не пов’язані словотвірною парадигмою, тобто спостерігається міжмовна лакунарність.

Інтрамовна лакунарність зустрічається як у німецькій, так і в українській мовах. При порівнянні німецьких та відповідних їм українських термінів в галузі державного управління виявлено лакунарність в українській мові, яка проявляється у відсутності аналогічного терміну з подібним набором сем в українській мові, а також у гніздових лексичних одиницях у німецькій мові, проявом якої є відсутність лексем у складних словах.

Дослідження німецьких гніздових лексичних одиниць та пошук їхніх відповідників в українській мові дозволили виявити безлакунарність, лакунарність, а також ілогізми.

-
1. Авина Н. Ю. Развитие словообразовательных гнезд / Н. Ю. Авина // Филологические науки. – 1986. – № 3. – С. 78–81.
 2. Анохіна Т. О. Категорія лакунарності у контексті суміжних понять / Т. О. Анохіна // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 8–15.
 3. Антипов Г. А. Текст как явление культуры / Г. А. Антипов, О. А. Донских, И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин. – Новосибирск : Наука, 1989. – 97 с.
 4. Виноградов В. В. Об основном словарном фонде и его словообразовательной роли в истории языка // В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М. : Наука, 1977. – С. 47–68.
 5. Гинзбург Е. Л. Словообразование и синтаксис / Е. Л. Гинзбург // М. : Наука, 1979. – 264 с.
 6. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ ст: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О. В. Городецька. – К., 2002. – 182 с.
 7. Дмитриева А. Г. Структура словообразовательных гнезд общегерманских существительных в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” // А. Г. Дмитриева – М., 1971. – 22 с.
 8. Лесечко М. Д. Основи системного підходу : теорія, методологія, практика: [навчальний посібник] / М. Д. Лесечко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2002. – 300 с.
 9. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж гос. ун-та, 2002. – 191 с.
 10. Рябова М. В. Характер ассимиляции культурных смыслов при переводе (опыт лингвокультурного анализа) / М. В. Рябова // Вестник Челябинского государственного университета. – Вып. 30. Филология. Искусствоведение. – № 10 (148). – 2009. – С. 114–120.
 11. Чинчлей Т. С. Словообразовательное и деривационное гнезда // Т. С. Чинчлей // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 44–46.
 12. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache//Friedrich Kluge. – Berlin : Walter de Gruyter & Co., 1963. – 917 S.

ЛАКУНАРНІСТЬ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМУ ГНЕЗДІ

(на матеріалі німецької галузевих лексик в області державного управління)

Богумила Лесечко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
ул. Університетська 1, Львів, 79000
e-mail: lesboh@ukr.net*

Рассмотрено немецкое словообразовательное гнездо термина “Amt”, входящее в базовый терминологический фонд подязыка государственного управления, сквозь призму теории лакунарности. Проведены сравнительные исследования лакун в словообразовательных гнездах украинского и немецкого языков, осуществлена классификация выявленных лакун.

Ключевые слова: лакуна, лакунарность, словообразовательное гнездо, базовый терминологический фонд, отраслевая лексика.

LACUNARITY IN THE WORD-FORMING GROUPS

(based on the professional lexis of public administration in German)

Bohumyla Lesechko

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytets'ka St., L'viv, 79000
e-mail: lesboh@ukr.net*

The German word-forming group of the term *Amt*, which makes the basic stock of the professional lexis of public administration, is studied through the prism of lacunarity theory. A comparative study of the gaps in the word-forming groups in Ukrainian and German has been conducted, and the revealed lacunas have been classified.

Keywords: lacuna, lacunarity, word-forming group, basic terminological stock, professional lexis

Стаття надійшла до редколегії
21.06.2014 р.

Статтю прийнято до друку
26.10.2014 р.